

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-62>

УДК 343.9

Дікевич К.Г.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК ВИД ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ**

Анотація. У даній статті розглянуті особливості судово-експертної профілактики. Висвітлені загальні моменти експертної профілактики, а також продемонстрована важливість використання спеціальних експертних знань поряд з іншими формами профілактичної діяльності правопорушень, адже це дозволяє значно посилити попередження, виявлення, розслідування та розкриття злочинів. Розглянуто підстави для формування теорії експертної профілактики. Надано загальну характеристику поняття «судово-експертна профілактика». Наведені різні точки зору стосовно визначення даного поняття. Охарактеризовано форми профілактичної діяльності: процесуальну та не процесуальну. Описано явище «експертна ініціатива» в рамках експертної профілактики. Надані приклади ролі експертно-профілактичної діяльності на практиці. Зроблені висновки, які підкреслюють важливість проведення експертно-профілактичних заходів. Запропоновані рекомендації щодо дій, які сприятимуть позитивному розвитку судово-експертної профілактики.

Ключові слова: судово-експертна профілактика, форми експертної профілактики, експертна ініціатива, профілактичні рекомендації, судовий експерт.

Dikevych Krystyna

Kharkiv the Forensic Expert and Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine**FORENSIC EXPERT PREVENTION AS A KIND OF PREVENTION OF CRIME**

Summary. An important task for every state is to combat crime, which cannot be effective unless some preventative measures are taken. Among the main tasks that are set before the staff of expert institutions are the expert-preventive tasks. The range of preventative tasks that can be addressed by experts is directly related to the form in which this activity takes place. This article discusses the features of forensic prevention. In some cases, it is the use of specialized knowledge that determines the causes and conditions that contributed to the commission of the crime. Expert prevention, being one of the forensic prevention subsystems, actively contributes to the implementation of the nationwide crime prevention task. Since a sufficiently high level of criminalization of various spheres of life of modern society requires transformation in the system of preventive measures conducted by law enforcement agencies, public administration, the purpose of this work is to highlight the general points of expert prevention, to characterize its forms, as well as to demonstrate the importance of using special forms knowledge, along with other forms of preventive activity of offenses, because it allows to greatly enhance the prevention, detection, dissemination investigation and disclosure of crimes. The grounds for forming the theory of expert prevention are considered. The general description of the concept of "forensic prevention" is given. There are various points of view regarding the definition of this concept. The forms of preventive activity are characterized: procedural and not procedural. The phenomenon of "expert initiative" within the framework of expert prevention is described. Examples of the role of expert and preventive activity in practice are given. Conclusions were made that emphasize the importance of conducting expert and preventive measures. Recommendations for actions that will contribute to the positive development of forensic prevention are offered.

Keywords: forensic expert prevention, forms of expert prevention, expert initiative, preventive recommendations.

Постановка проблеми. Експертно-профілактична діяльність є суспільно значущим елементом, так як при належній реалізації здатна запобігати скоєнню злочинів. Але на теперішній час теорії експертної профілактики приділяється недостатньо уваги з боку дослідників науки. Актуальність обраної теми полягає в тому, що при вирішенні проблем правового регулювання експертно-профілактична робота в цілому може значно підвищити рівень роботи правоохоронної системи. Саме тому необхідно детально висвітлити питання щодо важливості застосування судово-експертної профілактики, а також дослідити фактори, які могли б покращити ефективність її практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання стосовно експертної профілактики досліджували такі науковці-криміналісти, як І.А. Алієв, О.Ю. Антонов, Р.С. Белкін, Г.І. Грамович, Д.П. Гуріна, А.В. Дудич, М.О. Есембаєв, Н.М. Косміна, Л.К. Мірзоян, І.Л. Петрухін,

Е.В. Устенелемова, І.Я. Фрідман та інші. І.А. Алієв у своїй роботі виступив ініціатором розробки теорії експертної профілактики. Він обґрунтував необхідність конструювання приватної теорії експертної профілактики та визначив її принципи та функції, зміст і структуру, а також дав поняття її предмета. І.Я. Фрідман присвячував свої статті в основному різним практичним проблемам експертної профілактики, але його погляди викликали неоднозначну реакцію з боку інших науковців. О.Ю. Антонов та Е.В. Устенелемова в своєму науковому дослідженні детально охарактеризували виникнення теорії експертної профілактики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на вище сказане, у відомих роботах залишається недостатньо дослідженим питання щодо важливості застосування судово-експертної профілактики, а також висвітлення факторів, які могли б вплинути на практичне застосування експертної діяльності.

Мера. Головною метою даної статті є висвітлення загальних моментів експертної профілактики, надання характеристики її формам, а також показати важливість використання спеціальних експертних знань поряд з іншими формами профілактичної діяльності, адже це дозволяє значно посилити попередження, виявлення, розслідування та розкриття злочинів.

Виклад основного матеріалу. Підставою для формування теорії експертної профілактики послужила дискусія про криміналістичну профілактику, яка зародилася на сторінках криміналістичної літератури на початку 60-х рр. XX ст. і тривала майже 20 років. До цього часу питання про криміналістичну (в тому числі і експертну) профілактику в спеціальній літературі не піднімалося. У ряді кандидатських дисертацій з окремих проблем судової експертизи порушувалися і питання експертної профілактики, але, як правило, лише мимохідь, стосовно того чи іншого виду або роду судової експертизи. Першим, хто висунув ідею про виділення криміналістичної профілактики в самостійну теорію, був В.П. Колмаков в 1961 році. Однак ця ідея підтримки не отримала і питання про криміналістичну профілактику як одну з теорій криміналістики було знову піднято лише в 1968 році І.Я. Фрідманом. Згодом він та інші вчені в галузі криміналістики та судової експертизи розглядали в своїх роботах в основному питання організаційного та методичного характеру щодо здійснення та вдосконалення експертної профілактики, правового регулювання профілактичної діяльності і тому подібні речі [1, с. 67].

Судово-експертна профілактика, на думку професора Р.С. Белкіна, – це діяльність експерта, котрий виявляє під час проведення експертних досліджень обставини, які сприяли (могли сприяти) здійсненню злочинів. Професор висловлювався з даної проблеми наступним чином: «Якщо стосовно криміналістики не слід вести мову про якусь теорію криміналістичної профілактики, то в контексті загальної теорії судової експертизи, об'єктом якої є практична експертна діяльність, така приватна теорія має, на наш погляд, право на існування, оскільки відображає самостійний і до того ж вельми істотний напрямок експертної практики, який з повним правом можна назвати експертною профілактикою» [2, с. 297].

В свою чергу, І.А. Алієв стверджує, що експертна профілактика здійснюється у конкретних експертних закладах, під час узагальнення експертної практики, розробки науково-дослідної тематики, проведення тематичної роботи й правової пропаганди, тобто пов'язана зі всіма напрямками діяльності експертних установ [3, с. 19]. Вважаю, що доцільно буде погодитись з визначенням, яке в своїй роботі висловлювали В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько та інші співавтори і яке об'єднує попередні два, а саме, що експертна профілактика – це діяльність експерта з виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), та розробки заходів щодо їх усунення [4, с. 16].

Також можна погодитись з думкою Г.І. Грамович, який виокремлював дві форми профілактичної діяльності експертно-криміналістичних установ: процесуальну і непроцесуальну. Процесуальна форма експертної профілактики, на його думку, реалізується фахівцем або експертом

при розслідуванні кримінальних справ в частині виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і повідомлення їх органу розслідування. Непроцесуальна форма вбачалась йому у діяльності з виявлення криміногенних обставин, в тому числі при аналізі експертної практики, виявленні таких обставин в результаті участі в оперативно-розшукових заходах, попередньому дослідженні об'єктів [5, с. 92].

Як зазначає Д.П. Гуріна, до процесуальної форми профілактичної діяльності співробітників експертних установ відносять участь експерта у слідчих діях як спеціаліста, а також участь в огляді місця події та відтворенні обстановки та обставин події. Консультації спеціаліста щодо припинення злочинів іноді можуть надаватися спеціалістом в процесі проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, рекомендації щодо фотографування оперативним шляхом безтоварних документів) [6, с. 148].

Основною особливістю участі судового експерта у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях є те, що мета такої участі обмежується, підпорядковується та визначається завданнями експертизи, проведення якої доручено даному експерту. З цього випливають інші характерні риси участі експерта у процесуальних діях. Судовий експерт, на відміну від спеціаліста, є самостійним суб'єктом кримінального провадження, наділеним процесуальною самостійністю під час проведення процесуальних дій. Тому, беручи участь у слідчих (розшукових) діях, експерт керується власним переконанням, виходячи із завдань дорученої йому експертизи, а тому діє на власний розсуд, не обмежений думкою інших учасників, у тому числі слідчого. У випадку порушення прав експерта щодо участі у процесуальних діях чи під час їх проведення, експерт має право на оскарження відповідних дій та рішень зі сторони слідчого, прокурора, суду. Обґрунтовано висновок про те, що у контексті вимог п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України [7, с. 46] експерт може консультувати лише ту сторону кримінального провадження, яка призначала експертизу, або судово консультування сторони, яка експертизу не призначала, вважається недопустимим [8, с. 14–15]. Важливим моментом є і те, що виходячи з профілактичної діяльності процесуальних суб'єктів, перш за все, слідчого та експерта, формуються закономірності, які проявляються в їх взаємодії, завдяки якій відбувається взаємне збагачення новими знаннями. Експерт, виконуючи функцію помічника-консультанта з метою отримання якомога більшої інформації слідчим про місце події чи речей, які розташовано чи знайдено під час огляду, надає інформацію про найбільш оптимальні способи її огляду, виявлення, опису (фіксації) та вилучення, а також надає інформацію про можливі експертизи, які слід назначити слідчому, формулює доцільні питання, які слід ставити перед експертом для отримання найбільш дієвого результату [9, с. 94].

Непроцесуальна форма експертної профілактики має істотне значення для оптимізації судово-експертної діяльності та включає в себе аналіз та узагальнення судово-експертної практики з метою підготовки профілактичних рекомендацій. М.О. Есембаєв виділяє наступні види профілактики даної форми:

а) довідково-консультаційна діяльність;
б) проведення теоретичних і експериментальних досліджень;

в) проведення занять з посадовими особами відповідних відомств з метою навчання способам розпізнавання протиправних дій [10, с. 285]. Також на лекціях і на практичних заняттях слід брати до уваги:

а) сучасні можливості судової експертизи;

б) методи, найбільш доцільні для застосування при тому чи іншому вигляді експертизи;

в) основні правила дослідження об'єктів, що надходять на експертизу;

г) правильного формулювання завдань у вигляді питань, поставлених експерту;

г) правила для направлених на дослідження матеріалів кримінального провадження (достатня кількість зразків для порівняння, дотримання цілісності упаковки і т.п.).

В цілому можна виділити такі стадії профілактичної діяльності:

1) виявлення і аналіз обставин, що сприяли скоєнню злочину;

2) розробка профілактичних заходів та пропозиції по вдосконаленню вже існуючих;

3) впровадження розроблених заходів у практичну діяльність.

Таким чином, судово-експертна профілактика може проводитись шляхом вказівки на обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), у висновку експерта, складання повідомлення експерта про обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), або профілактичної рекомендації; складання повідомлення компетентним органам про виявлені в результаті узагальнень практики і (або) наукових досліджень обставин, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), і можливі заходи щодо їх усунення, а також (або) участі експерта у правовій пропаганді.

Слід додати, що процесуальний закон надає право експерту, якщо це в інтересах з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, виходити за межі отриманого доручення про проведення експертизи і викласти у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України) [7, с. 46]. Описане явище має назву «експертна ініціатива». Використання права експерта на ініціативу є основною формою залучення спеціальних знань для встановлення обставин, що мають значення у попередженні правопорушень. Слушною є думка Д.В. Щербанюк, який підкреслює, що реалізація експертної ініціативи можлива шляхом, по-перше, виявлення під час проведення експертного дослідження обставин, які сприяли (могли сприяти) вчиненню кримінального правопорушення і визначенню змісту заходів щодо їх усунення (експертна профілактика); по-друге, шляхом пропозицій щодо тематики науково-дослідної роботи експертних установ у напрямку вирішення проблемних питань судово-експертної діяльності, в тому числі вдосконалення методик проведення експертиз, вирішення організаційних і нормативно-правових проблем у забезпеченні професійної діяльності [11, с. 100]. При існуванні права на експертну ініціативу, на погляд автора, справедливо гово-

рити і про профілактичні завдання експертного дослідження. Тобто, експертну ініціативу слід розглядати не тільки, як право відобразити у висновку щось, але і право, а в ряді випадків (коли від цього залежить безпека життя, здоров'я людини, безпека суспільства та держави) – і обов'язок позначити заходи профілактичного характеру. Звісно ж, що пропозиції щодо прийняття даних заходів, на відміну від відповідей на питання, які не поставлені перед експертом, можуть бути викладені у формі листа чи іншого письмового повідомлення, а в ситуаціях, коли є неприйнятним будь-яке зволікання з їх реалізацією, експерт або керівник експертної установи зобов'язаний безпосередньо звернутися до посадових осіб, до компетенції яких входить реалізація профілактичних і попереджувальних заходів.

Роль експертно-профілактичної діяльності можна проілюструвати вдосконаленням засобів захисту цінних паперів, а також бланків документів. Експерти, досліджуючи фальсифіковані грошові квитки, цінні папери, автомобільні посвідчення, трудові книжки, виявляли способи підробки та інформували про них відповідні поліграфічні підприємства, які в свою чергу вживали заходів щодо вдосконалення засобів захисту цих об'єктів. Також, як зазначає Н.П. Майліс, по дорожньо-транспортним пригодам техніки пишуть профілактичні рекомендації про те, що на конкретній ділянці дороги повинен бути встановлений відповідний дорожній знак з метою запобігання дорожньо-транспортних пригод в майбутньому [12, с. 67].

Висновки та пропозиції. Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що в першу чергу значимість експертної профілактики полягає у виявленні обставин, що сприяли вчиненню злочинів, а також у виробленні профілактичних заходів у вигляді пропозицій і рекомендацій, спрямованих на запобігання злочинам. В окремих випадках саме використання спеціальних знань дозволяє встановити причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів. Експертна профілактика, будучи однією з підсистем криміналістичної превенції, активно сприяє реалізації загальнодержавного завдання попередження злочинності.

Рівень взаємодії з ініціатором і організатором проведення експертного дослідження впливає на ефективність профілактичної діяльності, так як компетенція експерта не дозволяє запустити і реалізувати механізм профілактичних заходів, експерт компетентний лише виробити пропозиції, реалізація яких, у багатьох випадках, залежить від рішення інших посадових осіб, наприклад, слідчого. При цьому пропозиції повинні ґрунтуватися тільки на встановлених в рамках експертного дослідження фактичних даних, при необхідності підтверджених результатами експертних експериментів; бути економічно обґрунтованими, реально здійсненими на даному рівні розвитку науки і техніки. Наочність, обґрунтованість запропонованих заходів підвищує наявність відповідної детальної інформації, схем, креслень, фотознімків, іншого ілюстративного матеріалу.

Необхідне збільшення практичного застосування експертної профілактики, для зростання кількості науковців, які зацікавлені в обробці даного позитивного досвіду, і які в свою чергу, сприятимуть розвитку судово-експертної профілактики.

Список літератури:

1. Антонов О.Ю., Устелемова Е.В. Теория экспертной профилактики: возникновение, современное состояние и перспективы развития. *Вестник Удмуртского университета*. 2016. № 3. С. 66–69.
2. Белкин Р.С. *Курс криминалистики*. 3-е издание, дополненное. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
3. Алиев И.А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09. «уголовный процесс и криминалистика». Киев, 1990. 32 с.
4. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Експертна профілактика» / уклад.: В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. 22 с.
5. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособ. Минск, 1987. 237 с.
6. Гурина Д.П. Экспертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1(14). С. 146–151.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 17 вересня 2015 року. Харків : Право, 2015. 366 с.
8. Дудич А.В. Эксперт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 253 с.
9. Азаров Ю.І., Рафальський Є.О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 87–96.
10. Есембаев М.О. Совершенствование профилактической деятельности судебного эксперта в области криминалистических исследований. *Известия Тульского государственного университета*. 2016. № 3(2). С. 282–286.
11. Щербанюк Д.В. Поняття та зміст експертної ініціативи у кримінальному судочинстві. *Вісник ХНУВС*. 2017. № 2(77). С. 95–102.
12. Майлис Н.П. Современные проблемы научных и методологических основ судебной экспертизы. *Вестник экономической безопасности*. 2016. № 4. С. 63–67.

References:

1. Antonov O.J., Ustelemova E.V. (2016). Teorija jekspertnoj profilaktiki: vozniknovenie, sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitija [Theory of expert prevention: occurrence, current status and development prospects]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta*, no 3, pp. 66–69. (in Russian)
2. Belkin R.S. (2001). Kurs kriminalistiki [Forensics course]. 3-e izdanie, dopolnennoe. Moskow : JUNITI-DANA, Zakon i pravo, 837 p. (in Russian)
3. Aliev I.A. (1990). Problemy sudebno-jekspertnoj profilaktiki [Problems of forensic prevention] : avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni doktora jurid. nauk : spec. 12.00.09 «ugolovnyj process i kriminalistika». Kiev, 32 p. (in Russian)
4. Zhuravel' V.A., Konovalova V.O., Shepit'ko V.Ju. ta in. (2012). Navchal'no-metodichnij posibnik dlja samostijnoj roboti ta praktichnih zanjat' z navchal'noj disciplini «Ekspertna profilaktika» [Expert prevention]. Harkiv : Nac. un-t "Jurid. akad. Ukraini im. Jaroslava Mudrogo", 22 p. (in Ukrainian)
5. Gramovich G.I. (1987). Taktika ispol'zovanija special'nyh znanij v raskrytii i rassledovanii prestuplenij : ucheb. posob. [Tactics of using special knowledge in the detection and investigation of crimes]. Minsk, 237 p. (in Russian)
6. Gurina D.P. (2009). Ekspertna profilaktika: formi realizacii ta sposobi fiksacii [Expert prevention: forms of implementation and methods of fixation]. *Visnik Akademii advokaturi Ukraini*, no 1(14), pp. 146–151. (in Ukrainian)
7. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini: stanom na 17 veresnja 2015 roku. Kharkiv : Pravo, 2015. 366 p. (in Ukrainian)
8. Dudich A.V. Ekspert jak uchasnik kriminal'nogo provadzhenja [Expert as a participant in criminal proceedings] : dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09. Odesa, 2017. 253 p. (in Ukrainian)
9. Azarov Ju.I., Rafal'skij E.O. (2014). Osoblivosti vzaemodii slidchogo z ekspertom (specialistom) na pochatkovomu etapi dosudovogo rozsliduvannja [Features of interaction of the investigator with the expert (specialist) at the initial stage of the pre-trial investigation]. *Juridichna nauka*, no 10, pp. 87–96. (in Ukrainian)
10. Esembaev M.O. (2016). Sovershenstvovanie profilakticheskoi dejatel'nosti sudebnogo jeksperta v oblasti kriminalisticheskikh issledovanij [Improvement of preventive activity of forensic expert in the field of forensic investigations]. *Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta*, no 3(2), pp. 282–286. (in Russian)
11. Shherbanjuk D.V. (2017). Ponjattja ta zmist ekspertnoi iniciativi u kriminal'nomu sudochinstvi [The concept and content of the expert initiative in criminal proceedings]. *Visnik HNUVS*, no 2(77), pp. 95–102. (in Ukrainian)
12. Majlis N.P. (2016). Sovremennye problemy nauchnyh i metodologicheskikh osnov sudebnoj jekspertizy [Modern problems of scientific and methodological bases of judicial examination]. *Vestnik jekonomicheskoi bezopasnosti*, no 4, pp. 63–67. (in Russian)